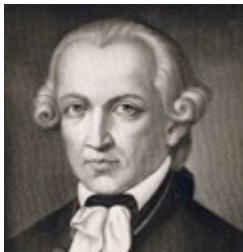

Schoonheid, walging en veel te denken. Immanuel Kant over beeldende kunst

Onno Zijlstra

Ter inleiding

Immanuel Kant (1724-1804) is een uitgesproken Verlichtings-filosoof. Het wereldbeeld van Oudheid en Middeleeuwen is voorgoed voorbij. In de achttiende eeuw gaan filosofen naarstig op zoek naar nieuwe regels. De theorieën van Newton zijn daarbij een lichtend voorbeeld. Ook Kant doet dat. In drie boeken onderzoekt hij de regels voor de natuur, de moraal en het esthetische, het terrein van de kunsten.

Auto-nomie van het esthetische

Het esthetische is een eigen gebied: regels voor schoonheid staan los van die voor waarheid en het moreel goede. Uit de kosmos laten zich niet langer de regels voor goede kunst (denk aan de gulden snede) aflezen. En op een goed schilderij kunnen moreel verwerpelijke zaken staan afgebeeld. Nota bene Kants grote held Jean-Jacques Rousseau moet het in het volgende citaat ontgelden:

*Als iemand me vraagt of ik het paleis dat ik voor mij zie mooi vind, dan kan ik natuurlijk zeggen dat ik niet van dingen houd die alleen maar gemaakt zijn om, ze aan te gapen.... Ik kan bovendien helemaal in de geest van Rousseau [‘gut Rousseauisch’] smalen op de ijdelheid van de machtigen die het volk laten zweten voor dingen waar ze heel goed buiten kunnen. .... Men kan dit alles met me eens zijn en billijken, **maar daar hebben we het nu niet over.***

Nu is er met de regels voor kunst en goede smaak iets bijzonders aan de hand: ze zijn niet vooraf gegeven, maar ontstaan in het proces. En dan nog: een kunstenaar kan nooit precies verantwoorden waarom hij/zij wat gedaan heeft. Wel zien we achteraf aan bijvoorbeeld Vermeers *Gezicht op Delft* dat het precies goed is. Maar bij dat ‘precies goed’ voelen we ons vrij en niet door regels gedwongen om het mooi te vinden. Dat komt omdat de verbeelding hier de leiding heeft en niet het verstand. Bij een kunstwerk ervaren we

... precisie (Pünktlichkeit)..., maar zonder angstvalligheid (Peinlichkeit), zonder een spoor van de regel die de kunstenaar voor ogen zweefde.

We genieten van kunst. Zij zit in de sfeer van het aangename, het interessante. De autonomie van de kunst blijkt ook in het gegeven dat we genieten van goede schilderijen van akelige zaken, een anatomische les, rottende vis, een dood konijn:

De schone kunst vertoont haar voortreffelijkheid juist doordat ze dingen mooi beschrijft die in de natuur lelijk of onwelgevallig zijn. Furiën, ziektes, de verwoestingen van de oorlog en dergelijke kunnen, als kwalijke zaken, heel mooi worden beschreven en zelfs in de schilderkunst worden voorgesteld.

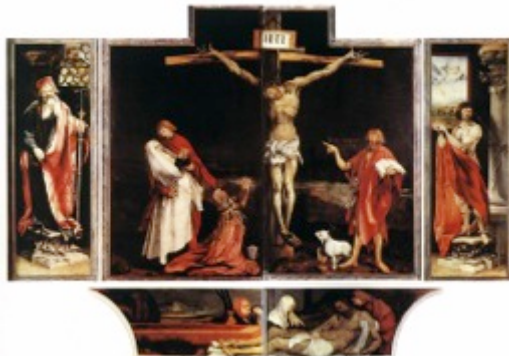
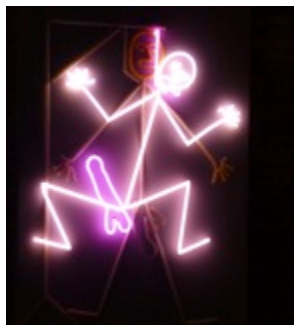

De autonomie is niet absoluut

Door die autonomie, op zich winst, loopt kunst overigens wel het gevaar ‘interessant’ te worden, iets waarvan we de inhoud prettig op afstand kunnen houden, zoals veel ellende in de wereld dankzij ‘de media’ voor ons ‘interessant’ wordt, iets om het bij de koffieautomaat over te hebben.

De gebied van de kunst is echter bij Kant niet absoluut gescheiden van andere terreinen van het leven. De grens is poreus. Het onderwerp van een schilderij kan zo walgelijk zijn dat het onmogelijk wordt van de esthetische kwaliteiten te genieten.

Slechts één soort lelijkheid kan niet natuurgetrouw worden voorgesteld zonder elk esthetisch welgevallen, en dus de schoonheid van de kunst, te gronde te richten: de lelijkheid die weerzin wekt. [Ekel: afkeer, walging]

Zou dit voor Kant het geval zijn bij Rembrandts ets *Pissende vrouw*, Bruce Naumans *Hanging Man*, de gekruisigde Christus op het Isenheimer altaarstuk van Grünewald? In elk geval is hier wellicht een aanwijzing voor de oplossing van het probleem dat we wel eens het idee hebben dat kunstenaars zich wel op de autonomie van de kunst kunnen beroepen voor bijvoorbeeld een uitgesproken racistisch werk, maar dat die vlieger niet altijd opgaat. Dan overruled het ethische het esthetische.

Betekenis en symbool

Het esthetische is dus enerzijds (relatief) autonoom bij Kant, anderzijds wil de kunstenaar ook iets zeggen, en zegt het werk ons iets. Voor Kant is het kunstwerk een symbool. En 'symbool' gaat bij hem iets anders betekenen dan in voorgaande eeuwen. Kant deelt met de traditie het idee dat het kunstwerk een zintuiglijke symbool is iets dat boven het zintuiglijke uitgaat. Het onzichtbare wordt zichtbaar gemaakt. Maar bij Kant gaat het erom dat wij hier een terrein betreden dat voor het verstand niet (direct) toegankelijk is. Wij kunnen de betekenis van het symbool niet in begrippen vatten. Het is ook het terrein van het onzegbare. (In de romantiek zal dit idee van Kant verder worden uitgebouwd: de kunstenaar wordt ziener/profeet van het onzegbare.) (Vandaar ook dat er hier geen rationele regels mogelijk zijn.)

Onder een esthetisch idee versta ik een voorstelling van de verbeeldingskracht die veel te denken geeft, zonder dat er een bepaalde gedachte, d.w.z. een begrip, volledig aan kan beantwoorden; een voorstelling dus die geen enkele taal volledig kan bereiken en begrijpelijk kan maken.

De kunstenaar en de gemeenschap

Wanneer Kant het over autonomie heeft, spreekt hij voornamelijk over het smaakoordeel ('of ik het paleis dat ik voor mij zie mooi vind'), over het publiek dus. Wanneer hij het heeft over 'het esthetische idee' denkt hij aan de kunstenaar. Die heeft het vermogen, de verbeeldingskracht, symbolen te vinden voor het onzichtbare/onzegbare. Zo vergroot de kunstenaar onze wereld. Maar het publiek spreekt bij Kant ook terug middels haar 'smaakoordeel'. Er is een wisselwerking van smaak (ook in de kunstenaar zelf) en kunstenaar, of, zoals Kant hem noemt, 'het genie'.

Piss Christ van Andres Serrano heeft wereldwijd voor opschudding gezorgd. In Frankrijk heeft een christelijke actiegroep in naam van het geloof en de goede smaak op het werk ingehakt. Zelfs afgezien van het feit dat je andermans speelgoed niet stuk mag maken, lijkt me dat een verkeerde reactie. Zeker indien opgehangen in een kerk zou het werk 'veel te denken' kunnen geven. Het 'schuurt', het shockeert mogelijk, maar bij nader inzien is 'Ekel' (walging) hier misplaatst, denk ik.

